

SBM1218 Korskær I

Kulturhistorisk rapport for den systematiske undersøgelse

Låsby sogn, Gjern herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.01.06. Sb.nr. 29.

Kulturhistorisk rapport for udgravning af aktivitetsområde fra ældre førromersk jernalder. Der blev undersøgt resterne af tre keramik-ovne, hvoraf en har været af vertikal-typen, en offergrube med mindst tre nedsatte fade, samt et ejendommeligt rødbrændt anlæg, som muligvis har været gavlen af en mindre bygning. Daglig leder arkæolog Louise Søndergaard, Skanderborg Museum juni-juli 2011.

SKANDERBORG MUSEUM

Indhold

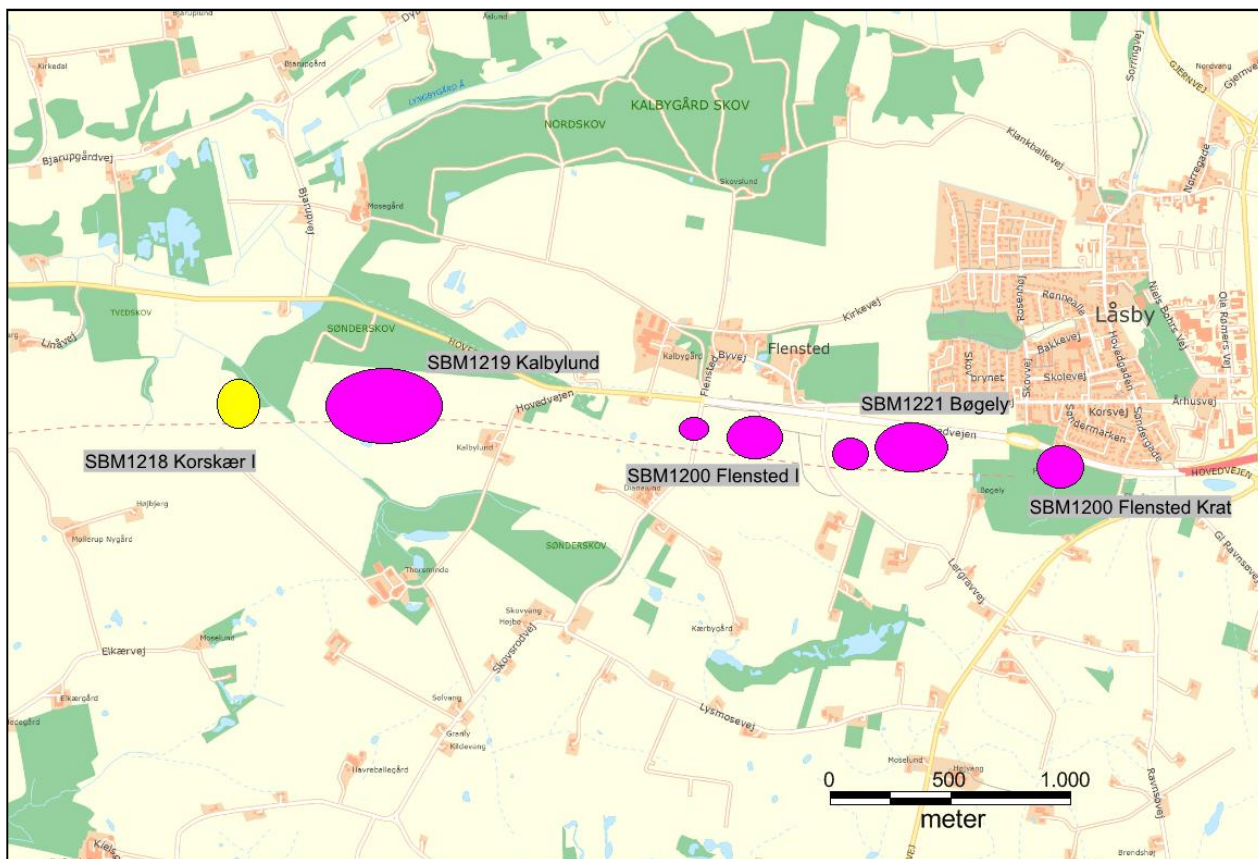
Undersøgelsens forhistorie	3
Administrative data	4
Udgravningsmetode	5
Undersøgelsens resultater	5
Felt 1:	6
Felt 2:	7
En offergrube?	8
Ovnanlæggene:	10
A87 - horisontal ovn anlagt i grube:	11
A75 - mulig ovn	13
A41 - vertikalovn	14
Opsummering:	16
Fremtidigt arbejde på stedet	17
Tidstavle	18

Billede af en udgravningssituation i sommervej: vindmøllerne stod stille ligesom skyerne, og der måtte bakes med pressninger for at få en smule skygge til at fotografere anlæggene i.

Undersøgelsens forhistorie

Den systematiske undersøgelse er igangsat på baggrund af forundersøgelsen af det kommende motorvejbyggeri mellem Hårup og Låsby (SBM1136). Her blev der på arealet påtruffet anlæg, som kunne dateres til den tidlige førromerske jernalder, og to mindre områder blev udpeget til nærmere undersøgelser.

Kortudsnit over de fundne lokaliteter i det kommende motorvejs-traché. Den gule plet er den i denne rapport omtalte lokalitet, mens de lilla markeringer henviser til øvrige helt eller delvis undersøgte lokaliteter.

Tidligere er der i området fundet ganske få, spredte spor af forhistorisk aktivitet, men dette billede har ændret sig markant i forbindelse med motorvejsbyggeriet. På kortudsnittet herover ses de mange lokaliteter, der er fundet ved forundersøgelserne på det relativt korte stykke motorvej, der falder inden for Skanderborg Museums ansvarsområde.

Flere forskellige perioder er repræsenteret langs strækningen, hvor det ældste, som daterer sig fra ca. 500-0 f. Kr. (Førromersk jernalder) er beliggende længst mod vest. De midterste lokaliteter er bebyggelse, der dateres til ca. 150-375 e. Kr. (Yngre romersk jernalder), mens det yngste er beliggende i skoven længst mod øst, nemlig en bebyggelse fra 12-1300-tallet (yngre middelalder). Kun sjældent er der mulighed for at undersøge så mange m² i et sammenhængende forløb, og det har indtil videre givet nogle meget

spændende resultater. Flere af lokaliteterne skal først udgraves i 2013, hvor der også tilkommer yderligere forundersøgelser på diverse arbejdsarealer, regnvandsbassiner og tilkørselsarealer. Et særdeles interessant og enestående billede af 2000 års lokalhistorie tegner sig efterhånden som udgravningsarbejdet afsluttes og resultaterne bearbejdes. (en tidstavle, der viser de omtalte perioder kan ses bagerst i nærværende rapport).

Administrative data

På baggrund af forundersøgelsen blev 2 mindre udgravningsfelter på i alt 2500m² indstillet til systematiske undersøgelser. Bygherre er Vejdirektoratet, og det er dem, der erholder udgifterne til projektet.

Bygherre: Vejdirektoratet, Thomas Helsteds Vej 11, 8660 Skanderborg.

Kontaktpersonen hos Vejdirektoratet i Skanderborg er Kirsten Friis-Christensen.

Skanderborg Museum er ansvarlig for forundersøgelsen og bevaring af originaldokumentation og indsamlede genstande efter undersøgelsens afslutning.

Udsigt over udgravningsfelterne set fra syd med Sønderskoven i baggrunden.

Anlæg

Anlæg er en samlet betegnelse for spor efter, hvor man har gravet huller i forhistorisk tid.

Når den brune muldjord fjernes, fremstår de forhistoriske anlæg som mørke pletter i den lyse undergrundsjord. De mørke pletter er dér, hvor man har gravet huller i forhistorisk tid. Hullerne er blevet fyldt op med organisk materiale, trækulsholdig jord eller sten, og kaldes samlet for anlæg. Anlæggene kan være både stolpehuller fra stolper i huse, men de kan også være fx jordovne, brønde og grave.

Udgravningsmetode

Udgravningsfelter og anlæg blev umiddelbart efter muldafrømningen GPS-indmålt og indført i et plantegningsprogram, så arkæologerne hurtigt kunne danne sig overblik over felterne.

Efterfølgende blev samtlige anlæg, som ikke var undersøgt i forundersøgelsen, snittet og registreret. På grund af undergrundens hårde beskaffenhed blev enkelte af de største gruber snittet med gravemaskinen. Fund blev indsamlet fra anlæggene, og fra de formodede ovnanlæg blev al keramik hjembragt for at vurdere, hvorvidt der kunne være tale om rester fra fejlbrændinger.

Herudover blev der taget jordprøver fra flere forskellige lag i ovnanlæggene, samt jordprøver fra øvrige interessante anlæg med henblik på makrofossile undersøgelser samt mulige C14-dateringer.

Undersøgelsens resultater

Der i alt opmålt 85 anlæg, hvoraf 26 tolkes som gruber, hvoraf mindst 1 kan karakteriseres som offergrube og 5 som mulige madlavningsgruber. 7 anlæg tolkes som grøfter/afgrænsninger - heraf 1 som mulig gavlvæggrøft, 3 som ovnanlæg, 1 som kulturlag/udsmid, 19 som stolpehuller, selvom ingen konstruktion kan udredes. Herudover undersøgte 8 anlæg, som var ikke-tolkbare, 7 udgik og 14 kunne tilskrives naturlige fænomener. Alle daterbare anlæg synes at datere sig i den tidlige del af førromersk jernalder (ca. 500 – 150 f. Kr.).

Makrofossil

Makrofossiler er forkullede plantedele. De er på grund af deres ringe størrelse svære at se. De findes ved at spule prøver af jord igennem med vand, hvorved forkullede korn og frø flyder ovenpå. Man kan så skumme de forkullede plantedele fra de tungere materiale som jord og sten. Processen hedder at flotere jorden, og efterfølgende bliver de forkullede dele gennemset af eksperter, der kan bestemme hvilke typer korn, frø og trækul, der er tale om.

Makrofossiler kan blandt andet bruges til kulstof-14 dateringer, men også fortælle om, hvad man har dyrket på gården.

Der blev indsamlet i alt 110 fund. 10 fund er flintafslag, 8 fund er hele eller fragmenter af kværnstens-liggere, 7 fund er knusesten og 1 er forstenet søpindsvin, 44 fund er keramik, 4 er fund af lerkappe/plade, 1 fund er slagge, 2 fund er trækulsprøver, 2 fund er brændt knogle og 22 fund er jordprøver, der er indsamlet til flotering med henblik på at få foretaget makrofossile undersøgelser.

Felt 1:

I dette felt, som ligger direkte ud til slugten ved Sønderskoven var der lidt spredte gruber, hvoraf flere tilsyneladende har haft en pyroteknisk funktion, idet der ofte blev registreret både trækul og rødbrændt ler i flere af nedgravningerne.

Ét kompleks havde allerede i forundersøgelsen vakt udgravernes undren, og det var også det mest interessante i det lille felt. Der var tale om et gavl/væggrøft-lignende anlæg med noget ejendommeligt rød-lilla fyld af klumpet brændt ler (A17). Anlægget var orienteret i Ø-Vlig retning med rundingen i vest, og en lille bid af en formodet væggrøft (A15) med samme fyld anedes i forlængelse af "gavlen".

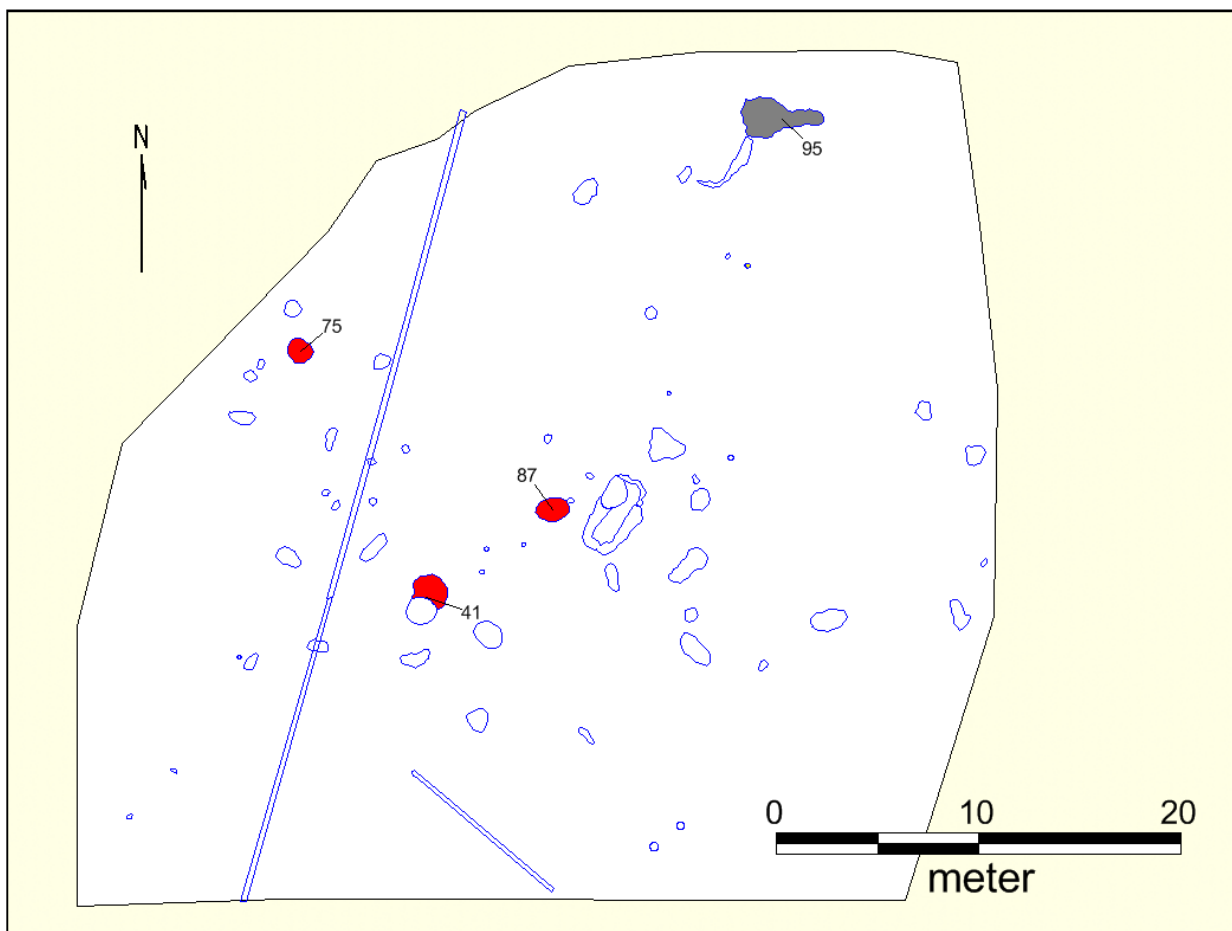
Foto af den formodede gavl. Den karakteristiske røde farve opstår oftest når ler bliver udsat for høje temperaturer.

Umiddelbart lignede det en husgavl til et 4,3m bredt hus. Konstruktionsmæssigt ville en sådan gavl passe overens med det dateringsmæssige grundlag for de øvrige anlæg på pladsen. Problemet var dog at huset i så fald ville være orienteret lige ud til slugten, som vi havde fået oplyst var naturlig trods sine meget skrånende sider.

Ved en rekognoscering i slugten observeredes det imidlertid, at der på dele af den stejle skrænt muligvis var foregået jordskred over tid, hvorfor det altså ikke er umuligt at forestille sig, at resten af et eventuelt hus er nedstyrtet her. Bevaringstilstanden er, i fald der er tale om en konstruktion, temmelig dårlig. I jordprøverne fra den mulige gavl blev der alene fundet et par småsten, så naturvidenskaben kan heller ikke kaste yderligere lys over hverken funktion eller datering.

I et tyndt kulturlag 10m nord for den mulige konstruktion blev der indsamlet lidt keramik, der kunne henføres til jernalder, og eftersom det samme billede tegnede sig for resten af feltet antages det, at det rødbrændte anlæg er samtidigt med de øvrige.

Felt 2:

Oversigt over felt 2. De i teksten omtalte anlæg er fremhævet med farve. De røde anlæg er ovnanlæggene, mens det grå anlæg er den formodede offergrube.

Der blev i felt 2 hovedsageligt påtruffet gruber. De spredte stolpehuller, som blev fundet og udgravet kan ikke sættes sammen til en regulær huskonstruktion, men kan stamme fra små, midlertidige læskure/-hegn. De mest interessante anlæg var 3 ovnanlæg samt en grube, der indholdt et formodet offer.

Grube

En grube er et større hul i jorden, som kan være brugt til mange forskellige ting - opbevaring, ovn, opgravning af råstof (især ler), affaldsbeholder osv.

Fælles for gruber er, at de tit er fyldt op med affald fra bopladsen. Derfor kan de hjælpe til med at sige noget om, hvad der er foregået netop dér - ud fra det affald, der er havnet i gruben.

Gruberne har nok haft en anden funktion end affaldsbeholder, før de er blevet fyldt op. Denne funktion er i mange tilfælde stadig en gåde. Gruberne kan være brugt flere gange og er almindelige på bopladser.

En offergrube?

A95: Et i fladen lidt irregulært udseende grubeanlæg blev indledningsvis snittet på langs (Ø-V) med gravemaskine. Omtrent 20cm nede tegnede der sig i den vestlige ende af anlægget et rundt anlæg med en diameter på ca. 150cm. Fylden nedefter blev mørkere og mere fugtig med masser af keramik, og udgraver formodede umiddelbart at det kunne være en opfyldt brønd. Opfyldslagene var flere steder afbrudt af ganske tynde trækulslag - i alt kunne der i hele gruben observeres 5 tydelige trækulshorisonter, Mellem de 2 nederste trækulslag - i det meget keramikfyldte lag 6 - kunne der i profilen ses et omvendt fad.

Nedsat på hovedet mellem to trækulshorisonter sad dette fine fad i anlæggets profil.

Fadet havde tydeligvis været noget nær komplet før mødet med gravemaskinen, og den ikke tilfældige placering tydede på, at her muligvis var tale om et nedsat offer. Efter registrering af profilen blev anlægget tømt ned til bunden af lag 6, hvor der skulle vise sig at være nedsat mindst 3 fade. Et af disse - et fint tilvirket fad med et indridset X under bunden var omhyggelig nedsat på hovedet, mens et lignende fad var placeret med bunden nedad helt tæt opad. Hen over begge disse fade lå dele af endnu et fad, der dog var mindre velbevaret.

Her ses anlæggets nederste del under udgravning. At der ses en halvcirkel skyldes, at den ene halvdel af anlægget allerede er bortgravet med henblik på at få tegnet profilen. Den del af arbejdet er afsluttet, og al fyldjorden over den nedre del af gruben er fjernet, for at få overblik over fadenes placering.

Fadene er af typer, som på baggrund af formen kan dateres til den første halvdel af den førromerske jernalder dvs. omtrent 500-250 f. Kr.

Detailfoto af ned nedsatte fade

Den ret ensartede fyld i gruben afslører ikke, at gruben skulle have haft nogen særlig funktion. Dog må trækulslagene betyde, at der er foregået aktiviteter i flere omgange, som enten har fundet sted nede i selve gruben eller ovenfor med efterfølgende nedkast i anlægget. Gruben tolkes som en mulig offergrube, hvori der kan være foregået en bestemt form for ritualer - måske antyder afbrændingerne at det kan være renselsesritualer? Efter den første begivenhed har det tilsyneladende været nødvendigt med et regulært offer i form af fadene. At det udelukkende er fade, der er nedsat har formentlig haft en særlig betydning, der ikke kan gennemskues i dag.

De store mængder af itugået keramik samt de kasserede kværnsten antyder dog at anlægget i den senere fase formentlig har haft anvendelse af affaldshul. De ret store mængder af brændt, organisk materiale, der fandtes omkring karrene er sendt til kursorisk gennemsyn, og det er forhåbningen at der herfra kan udtrages yderligere information om anlægget.

Ovnanlæggene:

Undergrunden i området er med sin meget lerede beskaffenhed oplagt til produktion af keramik, og det blev der også fundet evidens for i mindst 2 - muligvis 3 ovnanlæg. Fremstilling af lerkar i oldtiden foregik ofte ved brænding af få kar i et bål, hvilket formentlig har været noget enhver husmoder kunne udføre. At der også blev opført regulære ovnanlæg til brænding af større mængder keramik under mere kontrollerede forhold er der dog fundet en del eksempler på i Danmark.

Sommetider er arkæologerne tilmed så heldige, at finde keramik i eller nær ovnen, som tydeligt viser at der er tale om en mislykket brænding. Man har haft problemer med at

styre ilt-tilførslen og dermed temperaturen, og karrene er blevet udsat for en for høj temperatur på et forkert sted i brændingen. Resultatet heraf er noget uanvendeligt keramik, med både sære former og en grim overflade. Endelig kan ovnen være brast sammen midt i en brænding. At der her er fundet spor af hele tre ovnanlæg inden for et så begrænset område er usædvanligt, og antyder at en større bebyggelse i nærområdet har skullet faciliteres med lerkar.

Ovnene har kunnet se ud på flere måder. De her fundne ovne er henholdsvis en vertikalovn, hvor indfyringen er sket nedefra, mens lerkarrene har stået på en gennemhullet lerplade over bålet. Herover har der været opbygget en lerkappe, som har dannet et lille, lufttæt rum over karrene. De andre ovne har formentlig været af den gængse horisontale type, hvor indfyringen er sket fra siden af ovnen gennem et indfyringshul. Keramikken har i dette tilfælde stået på bunden af ovnanlægget, der ligeledes har været overdækket af en ovnkappe.

A87 - horisontal ovn anlagt i grube:

Når man som arkæolog møder så meget rødbrændt ler i kombination med trækul overvejer man som regel om det kunne være et ovnanlæg, og tilrettelægger den fortsatte udgravning efter det. I denne ovn kunne man tilmed se spor efter de kævler, som er blevet anvendt ved brændingen.

Så i fladen ud som en regulær grube med ensartet fyld af brunt-gråbrunt let sandet ler med en del trækulsnister. Anlægget snittedes med maskine, og den homogene fyld fra fladen fortsatte 60-70cm ned i fladen. Her skiftede anlægget karakter, og opfyldslaget skrællede nærmest af selve ovndelen i den nedre del af anlægget. Her sås masser af rødbrændt ler i et lag, der syntes at være nedstyrtet i et kraftigt trækulsholdigt lag, hvor der også sås partier af hvidligt askelignende sandet materiale.

En del keramik er indsamlet fra disse to lag, der både i flade og profil bugtede sig ind i hinanden, som om det rødbrændte materiale er faldet tungt, og har indlejret sig i det lette, trækulsholdige. Keramikken var meget varmepåvirket med opløst, porøs struktur, men nogen fejlbrænding synes der ikke at være tale om. Selvom det var lidt svært at vurdere slid, virkede karrene også som om, de har været brugt før de endte i anlægget. At der har været bål nede i dette niveau bekræftedes af store stykker af kævler i trækulslaget. Under ovnanlægget fortsatte nedgravningen et godt stykke nedad uden der dog her var tegn på særlig aktivitet.

Arkæologen i færd med at udgrave ovnen

De nederste fundlag i gruben virker blot som opfyld i hullet, der muligvis er gravet med henblik på at erhverve råmateriale i form af ler til en keramisk produktion. Herefter er anlægget fyldt op - og muligvis udvidet lidt, så der har været plads til at etablere en ovn. Det giver god mening, at man har benyttet en allerede eksisterende nedgravning som et vindafskærmet arbejdsområde. Begivenheden i det rødbrændte og trækulsholdige niveau tolkes som en ovnkappe, der er sammenstyrtet over et bål. Det har tilsyneladende ikke været mens selve brændingen har været i gang, da den fremkomne keramik forekommer slidt. Der er formentlig blot tale om husholdningsaffald, der er endt i gruben, efter at ovnanlægget alligevel har været erklæret ubrugeligt.

A75 - mulig ovn

Her var der tale om en mindre ovn, der allerede i overfladen blev tolket som en sådan da her sås masser af rødbrændt ler på overfladen.

Sådan så det lille ovnanlæg ud efter afrensning af det røde lag i overfladen. Det er formentlig resterne af den lerkappe, som har været bygget over ovnen.

Ved tømningen af anlægget blev det ligesom i A87 hurtigt klart, at det kun er den øverste del af nedgravningen, som har med ovnen at gøre. Den nederste del er gravet med andre formål – måske fremdragelse af ler til fremstilling af lerkarrene? I bunden af dette anlæg lå der allernederst 13kg lerkarskår, som stammede fra et knust forrådskar, som må have været ganske stort.

Her ses det miniaturekar, som enten er endt i gruben som affald eller måske som et lille offer forud for en brænding, i håb om en vellykket produktion?

A41 - vertikalovn

I fladen blev dette anlæg opfattet som én stor grube sammen med A96, og den blev indledningsvis snittet N-S på langs. Da udgraver ret hurtigt stødte på et kraftigt rødbrændt lag i den sydlige del af gruben (A96) blev mistanken om ovnanlæg vakt. Resten af anlægget blev udgravet med ske omkring en N-S udlagt balk. Det røde lag viste sig at være en ganske massiv klump rødbrændt ler delvist eller helt gennemboret med et par huller af en diameter på 3-4cm. Dette kunne antyde, at her var tale om en vertikalovn, og tesen blev forstærket som flere og flere fragmenter af lerkappe og lerplade med både vidjeflet og yderligere gennemborede huller dukkede op.

Herover ses Kåre i færd med at udgrave selve ovndelen – bemærk stenene i højre side, der formentlig er anlagt i indfyringshullet. Øverst i billedet kan den store lerklump med huller i skimtes i den tilstødende grube.

Ved nedgravning var der tydeligvis tale om to adskilte nedgravninger, der dog på baggrund af det øverste ensartede lag, må være fyldt op samtidig. I det nedkastede lag sås både flintafslag, fragmenter af brændt knogle samt en del keramik. Keramikken er af samme datering som fra de øvrige anlæg, og den slidte beskaffenhed bekræfter at der er tale om bopladsaffald. Bunden blev hurtigt nået i den sydlige del (A96), og med

fremkomsten af en del håndstore sten i den nordlige del (A41) blev det klart, at dette måtte være ovndelen. De håndstore sten virkede ikke tilfældigt placeret, og var stort set udelukkende anbragt i vestsiden af anlægget. I såvel vest- som østsiden dukkede der også i A41 masser af fragmenter af rødbrændte lerklumper op, og særligt i østsiden virkede det som om alt det rødbrændte var skubbet til side, så det var koncentreret i den sydøstlige del. Stenene i den vestlige del tolkedes som ildfydingshullet til ovnanlægget, hvilket også giver mening i forhold til vestenvinden.

Her ses de udgravede rester af ovnen: Hullerne i leret vidner om, at det er resterne af den lerplade, som udgør bunden i en vertikal-ovn. Bemærk desuden de mange tværgående fordybninger i lerfragmenterne til højre. Det er spor efter de stokke og vidjeflet, som udgør ovnens skelet. Herpå har man klasket ler, og derved opbygget ovnkappen.

Ved tømning af den tilstødende grube (A96) fremkom endnu flere fragmenter af den perforerede lerplade, som lerkarrene har stået på under brændingen. At disse fragmenter ligger i dette anlæg tyder på, at der er foregået en rydning af A41 efter sammenstyrtningen. Det samme tyder lerkappe-fragmenternes placering herovre på: det virker som om de er ryddet til side, og ved samme begivenhed er der kastet yderligere materiale over i nabogruben. Måske har man overvejet om selve den stenlagte indfydingskanal kunne genanvendes, eller måske har man forsøgt at redde noget ud af ovnen. Der er dog ikke spor af fejlbrændt keramik i anlægget, så ovnen er næppe styrtet sammen under en brænding. Desuden ses der ikke et massivt trækulslag noget steds i A41, så man har muligvis nået at rydde lidt ud før næste brænding inden sammenstyrtningen.

Et par af de genstande som er fundet i ovnanlægget: Til venstre ses et gennemboret, afrundet sideskår der formentlig har fungeret som tenvægt i forbindelse med spinderi af en tråd. Til højre ses resterne af et fad med ophængshuller. Begge genstande er tydeligt slidte, og vidner om, at de har været anvendt i en nærliggende bebyggelse.

Opsummering:

Bortset fra den mulige husgavl i felt 1, er der ikke registreret bebyggelse i nogen af udgravningsfelterne. Keramikken fra anlæggene må dog knytte sig til en nærliggende boplads, da det tydeligvis er slidt og ikke er rester af fejlbrændinger. Området fattes på ingen måde bebyggelse fra den tidligste jernalder, og alene i det relativt smalle motorvejstracé er der inden for en ganske overskuelig radius udgravet 6 områder med bebyggelsesspor, der strækker sig fra yngre bronzealder-førromersk jernalder. 700m mod Ø er der udgravet en boplads med omkring 25 huse fra den førromerske jernalder (SBM1219 Kalbylund I - sb.30), og mod V har Silkeborg Museum foretaget udgravninger af flere områder med bebyggelse, der strækker sig fra yngre bronzealder-ældre førromersk jernalder (sb. 273, 274, 275, 276 og 277 - stednr. 16.01.05).

Der er altså masser af samtidig bebyggelse i det umiddelbare nærrområde, og der ses desuden flere til bebyggelse oplagte plateauer rundt omkring det forundersøgte vejtracé. Undergrunden på de her aktuelle udgravningsfelter har muligvis været anset for uoplagt til bebyggelse, men højst egnet til materialeindvinding af ler. Desuden har det været ganske fornuftigt at holde de brandfarlige aktiviteter væk fra husene, i de tilfælde hvor dette var muligt.

De brændinger som er foregået i de her omtalte ovnanlæg har tilsyneladende været vellykkede, siden der ikke er fundet rester af mislykkede eller fejlbrændte kar. De sekundært brændte lerkarskår, der er fundet i bla. A87 kan stamme fra en oprydning af nedbrændt hustomt eller lignende. Ovnenens opbygning synes trods stor variation i størrelse og form at være anlagt efter nogenlunde ensartede principper. En tidligere nedgravning - muligvis efter råmateriale - er blevet delvist opfyldt, hvorefter ovnanlægget er etableret i et niveau, der har givet et relativt læfyldt arbejdsområde. Fund af

fragmenter af en perforeret lerplade kvalificerer antageligt A41 til at være en ovn af vertikaltype, mens de to øvrige ovnanlæg må have været af den horisontale type.

Vurderet på baggrund af antal af registrerede vertikalovne er de et ret sjældent fænomen over hele landet. Deres fravær skyldes uden tvivl manglende erkendelse i en række tilfælde, men det virker stadig som om den horisontale ovn har været foretrukket. I Skanderborg Museums ansvarsområde er der ikke udgravet nogle sikre vertikalovne, men i mindst to tilfælde er der påtruffet fragmenter af perforerede lerplader, der formentlig stammer fra sådanne ovne. Et fragment er udgravet i den relative nærhed, nemlig på SBM1219 Kalbylund (sb. 30), hvor et porøst lerfragment med en enkelt gennemboring blev fundet. Et andet fragment stammer fra en grube udgravet på Blegsø Banke (Tidligere Horsens Museums ansvarsområde - HOM1627 Blegsø Banke. sb. 107). Fragmenterne stammer i begge tilfælde fra gruber, der kan henføres til den førromerske jernalder.

Fremtidigt arbejde på stedet

De undersøgte 2500m² samt arealet til etablering af regnvandsbassin lige nord for felterne er frigivet til jordarbejde.

Skanderborg Museum d. 11-12-2012

Louise Søndergaard

Tidstavle

